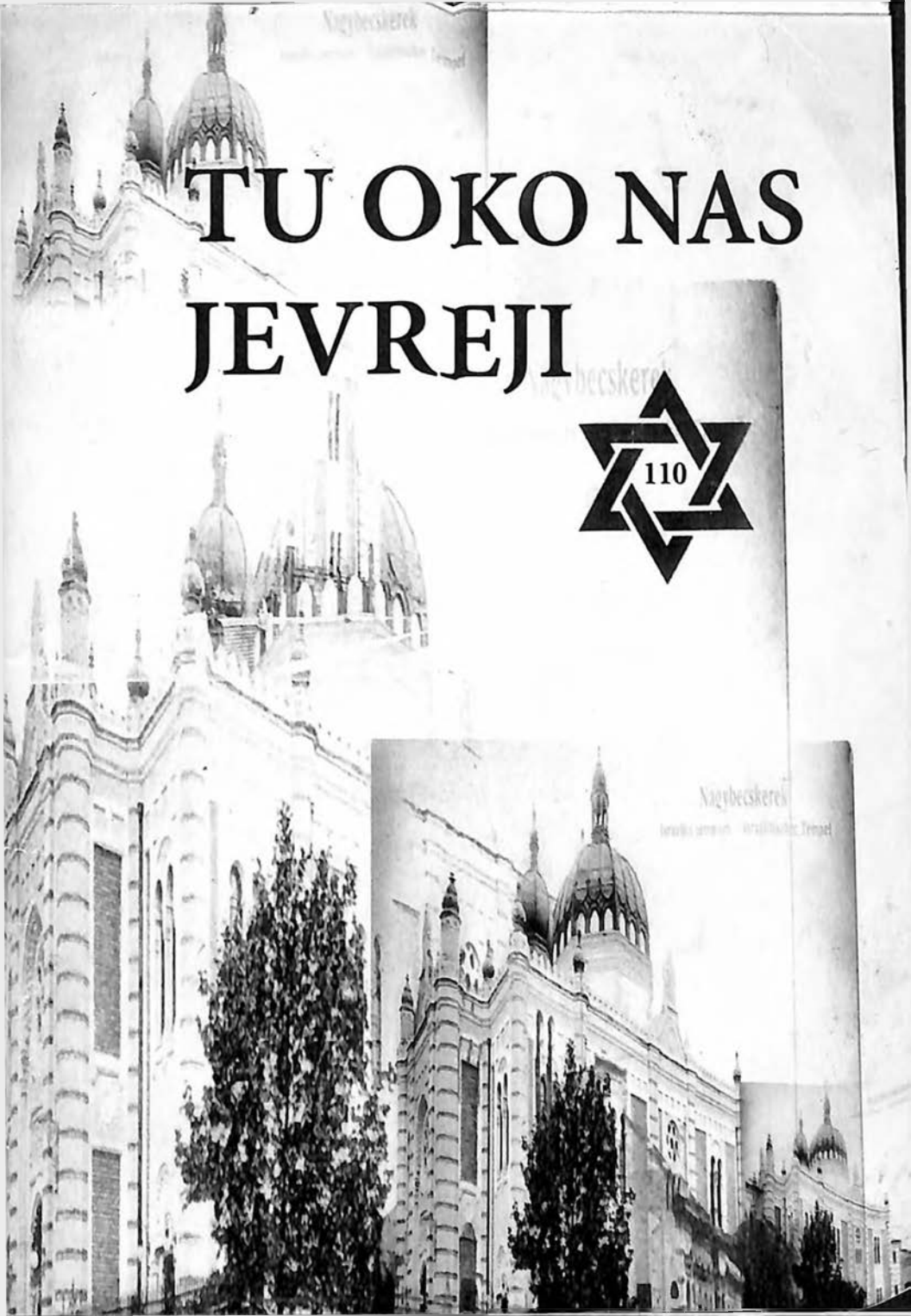

TU OKO NAS JEVREJI

Nagybecskerek

Israelita templom - Israelitischer Tempel

Izdavači

Narodni muzej Zrenjanin
Istorijski arhiv Zrenjanina
Jevrejska opština

za izdavača

Božidar Vorgić
Nada Boroš
Lidija Petrović

Autori teksta i izložbe

Jelena Maksimović
Verica Nikolić
Regina Milanov
Barbara Panić

Grafički dizajn

Dušan Marinković

Štamparija

Zamurović

Tiraž

200

אתה זוכר מעשה עולם יפירה כל־יפירה
תעלומות והמון נסתרות עט־בראשית
כבודך ואין נסתה מנה עתה אתה יום
כל־היצור לא נסתה מנה עתה יפירה
צופה ומביט עד סוף כל־הקורות כי
כל־היום נפשה להוכיח מעשים רבים והו
מראשית כזאת הנדעה ומלפניה איתה על

זה היום תחלת מעשהו זכרון ליום וואש
משפט לאלהו עולם ועל המדינות כי
לשלום, אינו הרעב ואינו דק־על יפירה
לחיים ולמנות, מי לא נפדה סתים הזה כי
בא מעשה איש יפקדוהו וכל־היום יבצע
ותחבולותיו ויעשו מעלה־לאיש

אשרי איש עשה וטקתה יפירה אתה יפירה
לא יקשלו ולא יבלטו הנצה כד־התחם
המעשים לפתך ביה לא־היה דורש מעשה כי
זכרת ומפארתו בדבר ושועת וקחמים
לשחת כל־השנה מפני הט מעלה־הב. עד
אלהינו להקדמות ורעו כעפירות מבל יצא

ספרות ומחזות

זכור אירועים אחרים ואת כל־הקורות ואת
בתבה ונעמו אירועים יום עת הארץ יום

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

110 GODINA SINAGOGJE

110 GODINA SINAGOGJE
110 Jahre Synagoge
110 Anni Sinagoga

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

וְעַל דִּי

65 GODINA HOLOKAUSTA

65 GODINA HOLOKAUSTA

ŽIVOT JEVREJA U GRADU

Jevreji su u naš grad počeli dolaziti i naseljavati se još davne 1747. godine. Prvi doseljenici su bili iz Česke i Poljske, kao porodice Goldštajn, Abraham i Gutman. Svoju opštinu osnovali su već 1785. godine u kojoj su se okupljali i negovali svoje običaje i veru. U početku su se bavili trgovinom, putujući po selima i gradovima, od kuće do kuće. Jevrejski živalj, vizionarski nastrojen, akcenat je dao na školovanje svojih potomaka. Vrlo brzo su bili zastupljeni u svim privrednim granama. Prvi su gradili industrijska postrojenja u našem okruženju. Veliki fabrikanti su bili: Jakov Dajč, Jakov Gutman i Viktor Elek. Već polovinom XIX veka bili su i osnivači prvih novčano-kreditnih ustanova. Godine 1879. otvorena je prva menjačnica u gradu a vlasnica je bila Laura Kadelsburger. Te godine počela je da radi i prva zalagaonica Hermana Polaka. Mnogi od njih su bili čuveni lekari, dr Ida Šolmo, dr Regina Fišer-Kon, dr Mor Ivanji, dr Rudolf Kasovic, kao i dr Ernst Hercog. Posedovali su i svoje apoteke: Karolj i Aleksandar Vagi i prva žena apotekar u Vojvodini, Jelena Halmoš Sege. Bilo je među njima i znamenitih advokata: Janoš Sekelj, dr Franja Temer, Ernst Fuks, dr Lajos Boršodji, koji se bavio i pisanjem. Naravno, mnogi su se bavili raznim zanatima: časovničarskim, zlatarskim, krojačkim, kao i proizvodnjom bombona.¹

Kako Jevreji poseduju veliko samopouzdanje i spremnost da rizikuju, udruživali su se i osnivali deoničarska i akcionarska društva. Tek od druge polovine XIX veka dobili su pravo da se bave ugostiteljstvom. Takmičili su se koja će kafana, pored zabavnog, razvijati i kulturni život bečkerečkog društva. Od 1921. godine vlasnik hotela "Vojvodina" bio je David Kon.

Uspešne 1847. godine stekli su se uslovi za gradnju bogomolje. Gradnja stare Sinagoge započeta je pod rukovodstvom rabina Mavra Klajna. Predsenik crkvene opštine bio je Mihajlo Švarc. Prema popisu izvršenom 01. 01. 1857. godine u Bečkereku je živelo 604 Jevrejina. Takođe je poznato da su posedovali i svoje groblje. Od 1789. godine Jevreji iz Bečkereka su potpadali pod duhovno vodstvo aradskog rabina Horina. U trećoj deceniji XIX veka bili su u sklopu temišvarskog nadrabinata, kada je rabin bio čuveni Hirš David Openhajn, kao glavni rabin Tamiške županije i vojne krajine, tako da je stekao pravo i da venčava mladence. U to vreme predsednik jevrejske zajednice bio je Jovan Lihtental, kada je zajednica pretvorena u samostalnu veroispovednu opštinu.²

Nova Sinagoga podignuta je 1896. godine po nacrtima čuvenog arhitektonskog biroa iz Budimpešte, koji se specijalizovao za gradnju sinagoga. U velelepnoj bogomolji žene su se molile na galeriji a muškarci u prizemlju. Prvu molitvu izmolio je rabin dr Mor Klajn.³

¹ Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, IV, članci D. Čolića.

² Bogoljub Aleksić i drugi, Perovgrad, Petrovgrad 1938, prilog dr Mavra Nidermana.

³ Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, IV, članci D. Čolića.

Vrlo brzo je stigla pošast koja je izbrisala prosperitetno vreme, kada je bilo i jevrejskih škola i dobrotvornih balova, putovanja i izleta. Zastrašivanje je započelo streljanjem Viktora Eleka, a posle se pristupilo sakupljanju Jevreja pred deportaciju.

Pred sam rat je u Petrovgardu bilo oko 1600 Jevreja, koji su nažalost odvedeni 18. 08. 1941. godine šlepovima u Beograd gde su skoro svi stradali.

U gradu danas ponovo od 1994. godine postoji malobrojna Jevrejska verska opština koja aktivno radi na negovanju svoje kulturne baštine i na očuvanju svog jezika i vere. Ove, 2006. godine obeležava se 110 godina od osvećenja nove sinagoge i 65 godina od tužnog dana kada su Jevreji odvedeni u nepovrat.

Jelena Maksimović

rabin David Openhajm

O SINAGOGI

Prvi molitveni domovi koje znamo pod nazivom "sinagoga", nastali su tokom sedmog veka stare ere, u vreme izgnanstva jevrejskog naroda u Vavilon. Reč "sinagoga" u grčkom jeziku znači mesto za okupljanje, dok kod Jevreja označava zgradu u kojoj se vrši bogoslužjenje. Vremenom su postale sedište verskog i društvenog života Jevreja u izgnanstvu ali i u Palestini, gde su nastavili da ih grade nakon povratka iz vavilonskog ropstva.

Nakon rušenja Drugog hrama, 70-te godine nove ere i raseljavanja Jevreja širom

⁴ Šarl Etinger, Istorija jevrejskog naroda, Beograd 1996.

⁵ Bán Péter, Magyar Történelmi fogalomtár, Budapest 1989.

⁶ www.lgd.de/projekt/judentum/synagoge.htm

Rimskog carstva, sinagoge su postale izuzetno važna mesta za pripadnike jevrejske veroispovesti, jer su mogle da nastanu i u veoma malim zajednicama.⁴ U njima se služba božija vršila subotom i u danima verskih praznika, ali su se vernici u sinagogama mogli okupljati i ostalim danima na jutarnju, podnevnu ili večernju molitvu. Tokom bogoslužjenja pevali su se psalmi, čitale molitve, rabini su tumačili tekstove iz svetih knjiga i delili blagoslov svojoj pastvi.⁵

Po stilu gradnje, molitveni domovi Jevreja nisu se razlikovali od sakralnih građevina okruženja u kojima su nastajali. U Evropi su se razlikovali od hrišćanskih molitvenih domova po jednostavnosti, nedostatku krsta i upotrebi tipične jevrejske ornamentike, kao što su svećnjaci sa sedam ili osam kraka, Davidova zvezda i natpisi na hebrejskom jeziku.⁶

Tokom 19. veka nastala je promena u izgradnji sinagoga, kada je počeo da prevladava orijentalni, mavarski stil kao namerna suprotnost hrišćanskoj sakralnoj arhitekturi, kao način izražavanja u vremenu probudene samosvesti Jevreja.⁷

Jevrejska crkvena opština u Velikom Bečkereku osnovana je 1785. godine. Zemljište za podizanje prve bogomolje bilo je otkupljeno 1831. godine i nalazilo se na uglu današnjih ulica Sarajlijine i Đure Salaja. Sa izgradnjom se otpočelo 14 godina kasnije, tačnije 1845. godine. Međutim, ubrzo je moralo da se prekine sa građevinskim radovima, jer je tadašnja Jevrejska verska opština bila dosta siromašna. No, zahvaljujući priložima Jevreja i plemenitih građana različite nacionalnosti (Nemàca, Srba, Mađara), kao i pomoći kraljevskog namesnika Torontalske županije, Danijela Đerćanfija, prva Sinagoga je završena 1847. godine.⁸

Iako prva Sinagoga nije bila od čvrstog materijala, jevrejski vernici su je koristili za bogoslužjenje sve do 1882. godine, kada su na zidovima počele da se pojavljuju pukotine, te su morali da je podupru drvenim stubovima kako se ne bi srušila. Ovakvo oštećena prizemna građevina nije mogla da služi dugo svojoj svrsi, pa se počelo sa planiranjem izgradnje nove sinagoge.

Za ostvarenjem ovog plana najviše se angažovao dr Mihajlo Švarc. On se zalagao da rukovodioci Jevrejske crkvene opštine izgradnju povere poznatom arhitekti Leopoldu Baumhornu (1860 - 1932). Pomenuti arhitekta je rođen u Češkoj, a diplomu arhitekta stekao je na univerzitetu u Beču. Životni put ga je odveo do Budimpešte pa su tako njegove ambicije bile vezane za tadašnju Ugarsku. U cilju svog stručnog usavršavanja proputovao je srednju Evropu i Italiju, a iza sebe je ostavio 22 sinagoge po Srednjoj Evropi. Sve su građevine bile u «mavarskom stilu», a pošto nema sačuvanih podataka o velikobečkerečkoj sinagogi, o njenom izgledu se sudi na osnovu sačuvanih u Budimpešti, Novom Sadu i Temišvaru.⁹

Velikobečkerečka jevrejska opština pitanje izgradnje sinagoge stavila je na dnevni red 1892. godine. Prema predračunu koji je napravila, troškovi izgradnje su

⁷ Isto.

⁸ Nedeljni list "Torontal", Veliki Bečkerek 1896, br. 189, str. 1.

⁹ V. Karavida, Zrenjanin - graditeljska baština, Zrenjanin 2002.

¹⁰ Nedeljni list "Torontal", Veliki Bečkerek 1896, br. 54, str. 3.

¹¹ Isto, br. 189, str. 1.

iznosili 40 do 45 hiljada forinti. Prilikom razmatranja planova odlučeno je da radovi otpočnu u jesen iste godine ili najkasnije u proleće naredne godine. Takođe je zaključeno da se troškovi izgradnje optlaćuju tokom narednih 30 godina.¹⁰

Izgradnja velikobečkerečke Sinagoge počela je 1. aprila 1894. godine. Nije bila završena do kraja godine, kako je bilo predviđeno, nego je završena tek avgusta meseca 1896. godine kada je izvršeno i osvećenje.

Tog dana, 17. avgusta 1896. godine svečanost je počela u novoizgrađenoj sinagogi horskim pevanjem koje su izvodili Velikobečkerečki diletanti i sjedinjena pevačka društva različite nacionalne pripadnosti.¹¹ Tom svečanom činu osvećenja Sinagoge prisustvovali su svi zvaničnici i viđeni ljudi Velikog Bečkereka, a učešće su uzeli i arhitekta Leopold Baumhorn i graditelj Metod Kučera. Svečanost je uvećao veliki župan Jene Ronai, podžupan Lajoš Delimanič i drugi predstavnici vojnih i civilnih organa vlasti. Pored toga, ovom velikom događaju u gradu prisustvovali su predstavnici raznih veroispovesti i krem gradskog stanovništva.¹²

Tadašnji novinari nedeljnog lista «Toronto» su zabeležili da je uvodni govor održao dr Samuel Mangold a beležnik Jevrejske crkvene opštine, Jonatan Lefler je pročitao tekst povelje, koja je uzidana u temelj sinagoge. Povelju su potpisali svi ugledni zvaničnici tadašnjeg Velikog Bečkereka: veliki župan Jene Ronai, podžupan dr Lajoš Delimanič, županijski veliki beležnik Bertold Fajlič, sudija Apelacionog suda dr Laslo Duka, školski nadzornik Antal Štajbah, kraljevski savetnik Agošton Kovač, zamenik direktora Finansijske direkcije Ferenc Lang, parlamentarni poslanici dr Pal Demko i Geza Pap, zamenik gradonačelnika dr Zoltan Perišić, reformatorski pastor Jožef Salaji glavni rabin dr Mavro Klajn, carsko i kraljevski major Viljem Matijenko i Eden Olehvari, advokat Ištvan Bečeji, kraljevski javni beležnik Dimitrije Hadfi, tvorac projekta Leopold Baumhorn, graditelj bogomolje Metod Kučera i gradski inženjer Maks Vinter.¹³

Za izgradnju Sinagoge korišćen je raznorodan i raznobojan materijal, koji je po preporuci arhitekta nabavljan sa raznih strana. Građena je u mavarskom stilu sa izgledom kubične građevine iz čijeg se središta uzdizala kupola velikog raspona. Lepoti spoljnih zidova sinagoge doprinosila je i polihromija fasada. Unutrašnji deo kupole bio je sastavljen od segmenata, koji su bili bogato ukrašeni. Posebno se njen unutrašnji estetski izgled isticao osvetljen električnim svetlom, koje je u to vreme tek počelo da se instalira po gradu. Prozori su se nalazili na kaloti kubeta i to po tri na svakom segmentu. Takođe je i sama fasada bila izuzetno ukrašena. Čipkasta kamena rozeta nalazila se na zapadnoj strani. Rozete, bifore (udvojeni prozori), krovni venac, male kupole na uglovima, izuzetno su doprinosili ovoj dekoraciji.¹⁴

Iako danas obeležavamo 110 godina od izgradnje bečkerečke sinagoge, ova

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ V. Karavida, Zrenjanin - graditeljska baština, Zrenjanin 2002.

gradevina izuzetne lepote, nije dugo krasila ovaj grad. Nažalost, nakon 45 godina svoga postojanja varvarski je srušena.

Nakon ulaska nemačkih trupa u grad 14. aprila 1941. godine, počela je hajka na Jevreje. Najugledniji među njima su odmah ubijeni, a veliki broj je zatvoren i kasnije deportovani, najpre za Beograd, a odatle u ozloglašene nemačke logore.

Ubrzo se našla na udaru i najveće jevrejsko versko obeležje, Sinagoga. Ovo remek delo sakralne prirode okupator je pretvorio u gomilu ruševina. Sticajem srećnih okolnosti jedino što je sačuvano od ove bogomolje, su orgulje, jedna vrata i svećnjak. Orgulje se danas nalaze u zgradi Reformatorske crkve u Zrenjaninu, a vrata i svećnjak u prostorijama mesne Jevrejske verske opštine.

Verica Nikolić
Regina Milanov

sačuvane orgulje

stradanja Jevreja

Sinagoga – inspiracija umetnika

Sinagoga, dom duhovnosti, mira i spokoja, ima posebno mesto u životu, tako i na platnima Mirjane Lehner-Dragić. Kao vrlo plodan slikar, a pre svega darovit crtač, ona pokušava da otme od zaborava i sačuva u našim sećanjima sve ono što čini jevrejski identitet. Tako stvara ciklus slika na kojima svedoči o kontinualnom, vekovnom postojanju Jevreja, prikazujući hram kao mesto okupljanja i molitve, i rabine koji stoje na čelu verskog života Jevreja. Osećaj lirične i melanholične atmosfere zrači sa svake slike. Verodostojnost samog izgleda gradjevine, ili portretisanog lika, gotovo da je inferiorna naspram jakih emocija koje isijavaju sa papira i u svakom trenutku podsećaju na strahote koje je pretrpeo jevrejski narod. Kadiš (molitva), kao lament i sećanje na pretke, je neizbežan. Božje zapovesti opominju na savez Jevreja s Bogom, dok zapisi iz Talmuda i Sarajevske Hagade, na slikama dati kao citati, ukazuju na mudrost.

Ekspoziti su radjeni kombinovanom tehnikom, crtež je precizan i tanan, a gama boja prati emocije. Sećanja su katkad tužna, tamna, predskazuju strahotu i pogrom, ali i radosna, označena svetlim bojama, nagoveštavajući spasenje i život.

Na jedan sasvim nov i drugačiji način, ali sa istovetnim emocijama kao i njegova majka, Marko Dragić oseća sinagogu kao svoj drugi dom. Godine provedene u sinagogama Izraela, a posebno u beogradskoj sinagogi kao šamaš, neminovno su uticale da se ovaj mladi umetnik, pre svega, opredeli za sakralnu tematiku. Kao učesnik bogoslužjenja, umetnik pored stalne kontemplacije, ima mogućnost da opaža lepotu Tore i mesta njenog čuvanja. Zbog toga je njegovo interesovanje okrenuto ka fotografisanju Tore, aron hakodeša (sveti orman) u kome se svići Tore čuvaju, keter Tore (kruna Tore) i paroheta (zavesa za aron hakodeš) neminovna na njegovim fotografijama je i menora (svećnjak) simbol jevrejskog naroda koja potiče iz Mojsijevog vremena, a čiji izgled je utvrđen za vreme primanja Deset zapovesti.

Zaljubljenik u fotografiju i kompjutersku animaciju ne skriva svoju želju za bavljenjem umetnošću koja zahteva savršen osećaj za nepogrešivo uklapanje prostornih elemenata. Rezultat toga su fotografije pregledne kompozicije, jasnog osvetljenja, bez obzira da li su radjene u unutrašnjosti hrama ili pak izvan njega.

Barbara Panić
Istoričar umetnosti

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה אֶחָד :
יְהוָה שֶׁם קְבוֹד מְלִכְתּוֹ לְעוֹלָם וָעַד :

וְאַחֲכַם אֵת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
כָּכָל-לִבְּךָ וּכְכָל-נַפְשְׁךָ
וּכְכָל-מְאֹדְךָ וְיָדוּ חֻדְכֵּימֶיךָ

Zrenjaninska sinagoga

ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמור:

כה אמר ה' מלך ישראל ונאלו ה' צבאות. אני ראשון ואני אחרון
ומבלעדי אין אלהים.

Novosadska sinagoga

אלהים אמת ודברך אמת יקום לשד. ברוך אתה ה' מלך עול
הארץ קדוש יי. ישראל ויום הדין

הקדושה שקרים תרופה הקדושה
הקדושה שקרים תרופה
הקדושה תרופה הקדושה

keter Tora

Hanuka

Marko Dragić rođen u Beogradu 1975. g.

Studirao FON odsek za informacione sisteme i tehnologije

Godinama se bavi hazanutom i jevrejskom duhovnom muzikom (član grupe “Šira utfila”)

Od 1987. g. bavi se kompjuterskom grafikom i fotografijom.

Mirjana Lehner Dragić rođena u Beogradu 1936 g.

Završila Akademiju primenjenih umetnosti u klasi prof. Mihajla Petrova. Član ULUPUDS-a od 1970. g.

Bavi se ilustrovanjem , opremom knjiga i slikanjem. Studijska putovanja: Italija, Grčka, Francuska i Izrael. Mnogobrojne samostalne i grupne izložbe. Dobitnik je dve godišnje nagrade ULUPUDS-a 1993. g. i 2003. g. za likovna ostvarenja.

Put ka molitvi

Beogradska sinagoga 1

el. Bečkerek - Јеврејска синагога
el. Bečkerek - Јеврејска sinagoga

Narodni muzej Zrenjanin

ISTORIJSKI ARHIV
ZRENJANINA

Istorijiski arhiv Zrenjanina

Jevrejska opština